

Ірина Терехова

ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В ПРОЗІ М. КОСТОМАРОВА

У статті автор аналізує проблему історичної пам'яті в прозі М. Костомарова, спираючись на матеріали повістей «Черниговка», «Сын», «Сороклет». Історіософські погляди М. Костомарова потрактовано у світлі ідейно-естетичної платформи романтизму з домінантою на ідеалізації історичного минулого. Визначено, що концепція історичної пам'яті в прозі Костомарова базується на вмінні відтворювати колорит епохи XVI–XVIII століть. З'ясовано, що Костомаров у своїх повістях надає перевагу таким художнім принципам, як документальність і концентрація на фактах. Провідним у художньому світі прози письменника є історизм.

Предметом зображення в повістях Костомарова стають представники різних прошарків суспільства протягом різних історичних епох. З'ясовано, що в повістях «Сын», «Черниговка» історичну епоху репрезентовано співвідношенням життєвої та художньої правди. У повісті «Сорок лет» проблему історичної пам'яті розглянуто в переплетінні з проблемами гріховного і праведного.

Ключові слова: повість, історіософія, романтизм, народ, пам'ять.

У нашому сьогоденні, насиченому динамічними, доленосними подіями, як ніколи посилюється інтерес до історичної спадкоємності. Проблема історичної пам'яті та проблема збереження національної ідентичності стають вкрай актуальними.

Художня творчість акумулює в собі національний код української історії. Вагомий внесок у його формування зробив дослідник, фольклорист, письменник, історик Микола Костомаров. Цей внесок з впевненістю можна назвати титанічним: близько 320 історичних праць, серед яких «Книги буття українського народу», «Руїна», «Мазепа», «Мазепинцы», «История казачества в пам'ятниках южнорусского народного песенного творчества», «Богдан Хмельницкий», «Русская история в жизнеописаниях ее важнейших деятелей» та ін. Окремо серед його доробку хочеться виділити художню творчість Костомарова, зокрема прозу, яка на сьогодні так і лишається малодослідженою та недостатньо розробленою.

Мета даного дослідження — окреслити проблему історичної пам'яті в повістях М. Костомарова.

Зазначена мета вимагає вирішення принципово важливих **завдань**:

- розглянути концепцію історичної пам'яті в прозі М. Костомарова;
- визначити новаторські риси в повістях письменника;
- з'ясувати співвідношення життєвої та художньої правди у прозовій творчості митця.

Історіософські погляди М. Костомарова варто трактувати у світлі ідейно-естетичної платформи

романтизму, домінантою у якій стає ідеалізація історичного минулого. Одним із перших, хто розпочав дослідження історіософії М. Костомарова був О. Пипін, який у «Вестнике Европы» підкреслив, що Костомаров належав до іншої школи, не тієї, яку представляли Погодін і Устрялов, а пізніше С. Соловійов. М. Костомаров, на думку вченого, представляв той особливий народно-романтичний напрям, який складався перед появою слов'янофільства і школи Каверіна-Соловійова.

У радянську добу вважалося, що М. Костомаров зображував минуле дещо спотворено, з ідеалістичних позицій (О. Білецький), підкреслювалося також його прагнення до соціальної й психологічної конкретності, до відтворення широкого історичного фону. На сучасному етапі в історизмі М. Костомарова вбачають релігійне світобачення, перенесення минулого з проекцією на сучасне та майбутнє [1, 200]. В. Смілянська відзначає, що головний принцип, який визначав новаторство Костомарова у дослідженні вітчизняної історії, полягає в тому, що на перший план виступали проблеми соціально-економічного стану суспільства, народних рухів та соціальної психології взагалі; остання була важливим об'єктом його фольклористичних студій [7, 8].

Серед дослідників творчості письменника варто особливо виділити Я. Козачка, дисертація якого присвячена концепції нації як духовної спільноти в художній та публіцистичній творчості М. Костомарова. У своїй роботі він досить ґрунтовно розглядає світоглядні засади письменника, естетичну категорію «духовності національного» в тематиці і жанрово-естетичному просторі

художніх творів митця, літературну критику і публіцистику М. Костомарова в контексті розбудови національної ідентичності [2, 16].

Значущою також є думка дослідника Ю. Пінчука про те, що стрижневою ідеєю в поглядах та світогляді Костомарова є романтична теза про народний дух, який на історичній сцені репрезентує масовий, колективний герой — народ, народні маси, а різноманітність виявів народного духу, його розмаїті реакції, почування, дії і становлять внутрішній сенс історичного руху [6, 340].

Під час аналізу робіт М. Костомарова можна зробити висновок, що автор досить чітко дотримується принципу історизму. Зокрема про це говорить в його «Автобіографії»: *«історик не повинен зупинятися над тим, що могло б вийти, якби обставини склалися інакше, а повинен мати на увазі спроможність чи неспроможність установ за тих обставин, які дійсно склалися в історії»* [4, 503]. В «Автобіографії» письменник висуває тези, які згодом розгортає в художній прозі: *«історія як наука повинна займатися більше народним життям, ніж зовнішніми подіями»* [4, 114], *«введення народного елементу в науку історії»* [4, 116], відтворення внутрішньої історичної правди, *«на першому плані в історика повинна бути діяльна сила душі людської, а не те, що зроблено людиною»*. [4, 190].

В його історіософській концепції визначальним є такий принцип: *«История сделалась для меня любимым до страсти предметом; я читал много всякого рода исторических книг, вдумываясь в науку и пришел к такому вопросу: отчего это во всех историях толкуют о выдающихся государственных деятелях, иногда о законах и учреждениях, но как будто пренебрегают жизнью народной массы? Бедный мужик, землевладелец, труженик как будто не существует для истории; отчего история не говорит нам ничего о его быте, о его духовной жизни, о его существовании, способе проявлений его радостей и печалей? Скоро я пришел к убеждению, что историю нужно изучать не только по мертвым летописям и запискам, а в живом народе... Эта мысль обратила меня к чтению народных памятников»* [5, 446].

Якщо розглядати художню прозу М. Костомарова, то концепція історичної пам'яті там базується на вмінні відтворювати колорит епохи XVI–XVIII століть. Для Костомарова важливими стають документальність і зосередженість на фактах. Провідним у зображенні, безперечно, є історизм. Із самого початку цей принцип втілено в жанровій багатогранності прозових творів, що визначені автором як історична хроніка («Кудеяр»), народна українська легенда («Сорок лет»), епізод з історико-побутового життя епохи («Холуй»), побутова бувальщина («Черниговка»), оповідання («Сын»).

Предметом зображення в повістях Костомарова стають представники різних прошарків суспільства протягом різних історичних епох, починаючи від імператорів і їхнього оточення і закінчуючи побутом холопів. Оригінальною є сама манера зображення, зокрема точна подача історичних фактів, які письменник-історик вивчав досить детально і скрупульозно. І все це поєднується із вмінням дати виразну психологічну характеристику персонажу і явищу, правдиво окреслити суспільні деталі.

Щодо стилізації повістей, варто зауважити, що письменник намагався якомога точніше відтворити епоху XVI–XVIII століть, використовуючи відповідні мовні засоби, щоб читач зміг глибше поринути в старовину.

Новаторство Костомарова письменника ще проявляється в тому, що в його повістях історична епоха репрезентована співвідношенням життєвої та художньої правди. Зокрема, наприклад, у повісті «Сын» відтворений період XVI століття, описані події, пов'язані із заколотом Степана Разіна. У цьому творі М. Костомаров переслідує мету: показати стосунки поміщиків і холопів. Тут відтворені такі вади вищого суспільства, як розпуста, аморальність, затурканість, фальш. На протидію цьому показано духовну велич простого народу. Загалом у повісті Костомаров намагався довести, як на долю окремої особистості впливають характер епохи та події під час історичних потрясінь.

В іншій повісті «Черниговка» змальована епоха другої половини XII століття. Сюжет твору побудовано на матеріалі документів судового слідства, які Костомаров ретельно вивчив під час роботи в судовому архіві. У повісті описано злочин боярина Чеглокова. Він заради власної потіхи нарушав над честю козачки Ганни Кусівни. Воевода підступно викрав красуню в день її весілля та зробив своєю коханкою-рабинею. Повість побудована на життєво правдивому випадку. На прикладі кримінального вчинку боярина Костомаров показує життя українського народу після поразки гетьмана Мазепи.

Зовсім іншою є повість «Сорок лет». Цей твір відмінний від інших повістей тим, що його сюжет ірреальний. Проблема історичної пам'яті тут переплетена з проблемами гріховного і праведного. Об'єктом зображення в повісті виступає купівля-продаж людської душі. На образі Трохима Яшника, який вбив людину і заключив угоду із дияволом, Костомаров демонструє своє релігійне розуміння Божої кари. Герой сорок років чекає покарання, мучиться. А воно настає моментально. Відплатою гріха стає смерть Трохима Яшника. Промовистим є епіграф, взятий із Біблії, він є ключовим елементом твору: *«Почему беззаконные живут, достигают старости, да и силами крепки? Дети их с ними пред лицом их и внуки их пред глазами их. Дома их*

безопасны от страха, и нет жезла божия на них. Проводят дни свои в счастии и мгновенно нисходят в преисподнюю. А между тем они говорят богу: «Отойди от нас, не хотим мы знать путей твоих! Что вседержатель, чтобы нам служить ему? И что пользы прибегать к нему?...» Но Бога ли учит мудрости, когда он судит

и горних!» [3, 350]. У наш час девальвації духовних цінностей це як ніколи стає актуальним.

Отже, художня проза М. Костомарова оригінальна і самобутня. У ній письменник, відтворюючи історичний колорит XVI–XVIII століть, прагне проникнути в суспільні події доби та зобразити історичну особу втіленням її рушійних сил.

ДЖЕРЕЛА

1. Денисюк В.І. Постаті України / В.І. Денисюк, Н.І. Кононенко, Д.К. Погрібний. — К. : Вища школа, 2000. — 382 с.
2. Козачок Я.В. Концепція нації як духовної спільноти в художній та публіцистичній творчості Миколи Костомарова : автореф. дис. д-ра філол. Наук : 10.01.01 / Я.В. Козачок. — Київ, 2004. — 40 с.
3. Костомаров М.І. Твори : в 2 т / Упоряд., передм. та приміт. В.Л. Смілянської. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 2 : Повісті. — 1990. — 780 с.
4. Костомаров Н.І. Автобіографія. Бунт Стеньки Разина. — К. : Наукова думка, 1992. — 510 с.
5. Костомаров Н.І. Исторические произведения. Автобиография. — К, 1989. — 734 с.
6. Пінчук Ю. Вибрані студії з костомарознавства / Ю. Пінчук. — К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. — 608 с.
7. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова // М.І. Костомаров. Поезії. Драми. Оповідання. Твори. — Т. 1. — К. : Дніпро, 1990. — С. 5–37.

REFERENCES

1. Denisiuk V.I., Kononenko N.I., Pohribnyi D. K. (2000). Postati Ukrainy. Kyiv, Vyshcha shkola, 382 p.
2. Kozachok Ya, V. (2004). Kontseptsiia natsii yak dukhovnoi spilnoty v khudozhnii ta publitsystychnii tvorchoosti Mykoly Kostomarova (avtoref. dis...d-ra filol. nauk: 10.01.01.).
3. Kostomarov M. I. (1990). *Tvori. T. 2: Povisti*. Kyiv, Ukrayina: Dnipro.
4. Kostomarov N. I. (1992). *Avtobiografiia. Bunt Stenki Razina*. Kyiv, Naukova dumka, 510 p.
5. Kostomarov N. I. (1989). *Istoricheskie proizvedeniia. Avtobiografiia*. Kyiv, 734 p.
6. Pinchuk Yu. (2012). *Vybrani studii z Kostomarovnavstva*. Kyiv, Institut ukrainskoi arkheohrafiia ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 608 p.
7. Smilianska, V. (1990). *Literaturna tvorchist Mykoly Kostomarova*. In Kostomarov M. I. (Ed.), *Poezii. Dramy. Opovidannia. Tvory, T. 1*. pp. 5 — 37.

Ирина Терехова

ПРОБЛЕМА ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ПРОЗЕ Н. КОСТОМАРОВА

В статье автор анализирует проблему исторической памяти в прозе М. Костомарова, опираясь на материалы повестей «Черниговка», «Сын», «Сорок лет». Историософские взгляды Н. Костомарова показаны в свете идейно-эстетической платформы романтизма с доминантой на идеализации исторического прошлого. Определено, что концепция исторической памяти в прозе Костомарова базируется на умении воспроизводить колорит эпохи XVI–XVIII веков. Выяснено, что Костомаров в своих повестях отдает предпочтение таким художественным принципам, как документальность и концентрация на фактах. Ведущим в художественном мире прозы писателя является историзм.

Предметом изображения в повестях Костомарова являются представители различных слоев общества в течение времени различных исторических эпох. Установлено, что в повестях «Сын», «Черниговка» историческая эпоха представлена соотношением жизненной и художественной правды. В повести «Сорок лет» проблема исторической памяти рассмотрена в переплетении с проблемами греховного и праведного.

Ключевые слова: повесть, историософия, романтизм, народ, память.

Iryna Terekhova

PROBLEM OF HISTORICAL MEMORY IN M. KOSTOMAROV'S PROSE

In the article the author analyzes the problem of historical memory in M. Kostomarov's prose, based on the material of the novels "Chernihovka", "Son", "Forty Years". M. Kostomarov's historiosophical views are taught in the light of the ideological and aesthetic platform of romanticism, dominant in idealizing the historical past. It is determined that the concept of historical memory in Kostomarov's prose is based on the ability to reproduce the color of the epoch of 16–18 centuries. It is found out that Kostomarov in his tales gives preference to such artistic principles as documentary and concentration on facts. The leading writer's prose in the artistic world is historicism.

The subject of the image in the novels of Kostomarov is the representatives of various layers of society in different historical epochs. It has been found out that in the stories "Son", «Chernihovka» the historical epoch is represented by the relation of life and artistic truth. In the story "Forty Years" the problem of historical memory is considered in the interweaving of the problems of the sinful and righteous.

Key words: story, historiosophy, romanticism, people, memory.

УДК 821.161.2–14:Олесь

Ігор Цуркан

СИМВОЛІСТСЬКІ КОНТЕКСТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

У статті досліджується формування художньо-естетичної концепції символізму Олександра Олеся в контексті вітчизняної традиції, трансформування легендарно-міфологічних образів і сюжетів у художньому доробку митця (образному, проблемно-тематичному, жанровому).

Окреслено вплив інтеграції античних та біблійних образів на своєрідний символічний простір поезії модерністів, що продемонстрував собою віддзеркалення взаємоспорідненості міфу й релігії. Інтерпретуючи міфологічний матеріал до власних світоглядних засад, митець став співцем відродження підневільного краю, людини та її вільного рідного слова.

Проаналізовано образ Прометейя, який мав символічний характер, набуваючи національного забарвлення відповідно до менталітету українського народу, а саме: готовність до самопожертви та високий гуманізм.

Ключові слова: символізм, контекст, поетика, символ, ідентичність.

Творчість Олександра Олеся, попри її знаковість для вітчизняного мистецтва слова і певну репрезентативність для своєї доби, в багатьох аспектах ще не досліджена, а в деяких потребує переосмислення: полемічними залишаються питання творчого методу автора, еволюції його естетичних уподобань та характеру активного діалогу зі світовою літературою. Дослідники художнього доробку митця концентрували увагу на висвітленні фактів його творчого шляху й біографічній проекції на текст (М. Неврлий), студіювали структурно-функціональні рівні його художньої системи (Р. Тхорук), ґрунтовно вивчали лінгвопоетичні та етнокультурні аспекти творчості (О. Таран), зосереджували дослідницький інтерес на міфологічному вимірі метатексту письменника (І. Чернова),

систематизували і коментували архівні матеріали (Н. Лисенко).

Серед критиків та літературознавців виразно проступають дискусійні моменти щодо природи творчого методу Олександра Олеся. Складність вивчення означеної проблеми полягає в «багатостильності» його мистецької манери. В оцінці естетичних пріоритетів Олеся-лірика йшлося про народницькі уподобання (Л. Пахаревський, С. Єфремов, О. Білоусенко, С. Русова), неоромантизм (В. Петров), романтизм із імпресіоністськими рисами (О. Білецький, О. Дорошкевич, А. Шамрай), символізм (М. Євшан, О. Грицай, М. Грушевський).

Легендарно-міфологічний матеріал трансформувалася у художньому доробку поетів на різних рівнях — образному, проблемно-тематичному,